

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 27/I
2003

Edited by
Şinasi TEKİN . Gönül Alpay TEKİN

KAF DAĞININ ÖTESİNE VARMAK
FESTSCHRIFT IN HONOR OF
GÜNAY KUT

ESSAYS PRESENTED BY HER COLLEAGUES AND
STUDENTS

I

Guest Editor
Zehra TOSKA

Editorial Board . Tahrir Heyeti

Selim S. KURU . Günay KUT . Gönül A. TEKİN . Şinasi TEKİN

Consulting Editors

N. AÇIKGÖZ muğla E. BIRNBAUM toronto M. CANPOLAT ankara R. DANKOFF şika
DİLÇİN ankara G. DOERFER göttingen P. FADOR budapeşte H. İNALCIK ankara C.
KAFADAR harvard C. KURNAZ ankara A.T. KUT istanbul G. KUT boğaziçi/istanbul G
NECİPOĞLU harvard Z. ÖNLER mersin K. RÖHRBORN göttingen S. SHAW los ange
THACKSTON.Jr harvard T. TEKİN istanbul S. TEZCAN bamberg A. TIETZE viyana
TOSKA boğaziçi E. TRYJARSKI varşova P. ZIEME

*

Cover design and background . Kapak düzeni
by Sinan AKTAŞ

Tughra: Mehemmed II (1481)

'Âşık Pâşâ: *Garîb-Nâme* [İ. KoyunoğluKtp., Konya]

DİVAN ŞİİRİ ÜZERİNDEKİ AKADEMİK ÇALIŞMALAR VE BİR DİVAN İNCELEME METODU ÖNERİSİ

Cemal BAYAK*

Bu yazıda divanları inceleme ve tahlil etmeyi amaçlayan akademik çalışmalara kısaca değinildikten sonra bir divan inceleme metodu tanıtılacaktır.

I. Divan Şiiri Üzerindeki Çalışmalar

Divan şiiri üzerindeki akademik çalışmaların hareket noktalarını görebilmek için biraz geriye gidip 19. yüzyıla kadar devam eden Türk edebiyatı geleneği üzerindeki tartışmaların başlangıcına değinmek gerekmektedir. Bu yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu gelenekten ilk farklılaşmalar Şinasi'nin şiirlerinde, örneğin Reşit Paşa için yazdığı kasidelerde kendini göstermişse de bu geleneği ilk sorgulayan Namık Kemal oldu. Tasvîr-i Efkâr gazetesinde 16, 19 R. Ahir 1283/28, 31 Ağustos 1866 tarihlerinde yayınladığı *Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazâtı şâmilidir*¹ başlıklı yazı Türk edebiyatında o güne kadar yapılmamış bir davranışı sergiliyor ve onu her yönüyle sorguluyordu.² Bu tutumu Ziya Paşa'nın Hürriyet gazetesinde 20 Cemaziyelevvel 1285/7 Eylül 1869 tarihinde yayınladığı *Şiir ve İnşâ*³ isimli yazısı sürdürdü. Bu yazıda Ziya Paşa gerçek Türk şiirinin halk şairlerinin hece vezniyle⁴ söyledikleri olduğu iddiasında bulunuyor ve Namık Kemal'in söylediklerine bir boyut daha kazandırıyor. Bu iki yazı ile o güne kadar yaklaşık 6 asır devam eden bir edebi gelenek sorgulanmaya başlanmış ve ondan kopuşun ilk işaretleri görünmüştü.

* Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

¹ Yeni harfli metni için bk. Kazım Yetiş, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, (İstanbul, 1996, 2. baskı), s. 57-66.

² Divan edebiyatı geleneğinde kendine has bir tarzda tenkit ve değerlendirmeler yapılmaktaydı. Bunlar daha çok tezkirelerde bulunmaktaydı. Namık Kemal'in başlattığı türden bir tenkit ve değerlendirme ise amaç ve üslup açısından bunlardan çok farklı idi. 16. yüzyıldaki tezkirelerde görülen tenkit ve değerlendirmeler için bk. Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Y.Y. 'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, (İzmir, 1983).

³ Yeni harfli metni için bk. *Yeni Türk Edebiyatı Anılojisi II: 1865-1876*, Hazırlayanlar Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, (İstanbul, 1978), s. 45-49.

⁴ Ziya Paşa'nın başlattığı hece-aruz tartışması daha sonra da devam etmiş ve "eski" ve "yeni" edebiyat tartışmalarının önemli unsurlarından birini teşkil etmiştir. Bu tartışmalar için bk. Hasan Kolcu, *Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları*, Ankara, 1993; Abdullah Uçman, *Tür Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerinde Bir Münakaşa*, İstanbul, 1997. Türk edebiyatının bu döneme kadarki dönemini tanımlayan isim konusu da tartışmaların bir başka yönünü teşkil etmiştir. Bu isimler ve tartışmalar için bk. Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9 (1994), s. 389 M. Fatih Köksal, "Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi," *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2 (1996), s. 209-223.

Bununla beraber Ziya Paşa'nın kısa bir süre sonra 1874/1875'de *Harâbât* ismini verdiği antolojiyi yayınlarak daha önce sorguladığı bir edebi geleneğe sahip çıkması ve Namık Kemal'in önce *Tahrîb-i Harâbât*⁵ daha sonra da 1896-1897'de Ziya Paşa'nın eserinin ikinci cildinin yayımı üzerine *Ta'kîb-i Harâbât*'⁶ yazmasıyla bu sorgulama yeni bir boyut kazanmış ve böylece yankıları günümüze kadar sürecek bir edebi "polemik"⁷ başlamış oluyordu. Bu tartışma zaman içinde Ziya Gökalp'in "Fuzûlileri, Bâkîler, Nedimleri bizim klasik şâirimiz addetmek doğru değildir"⁸ şeklindeki ifadesinde bir toptan reddedişe kadar yükseldi. Ağa Sırrı Levend de *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar* isimli eserinin sonundaki "Netice"de "Divan Edebiyatı Ne Değildir" başlığı altında bu edebî geleneğe karşı olumsuz yaklaşımları 14 maddede halinde özetliyordu.⁹ Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Divan Edebiyatı Beyanındadır*¹⁰ isimli eseri ise, Namık Kemal'in yukarıda bahsedilen eserleri dışında, bu konuda kitap halinde ortaya konan ilk eseri ve muhtevası sadece eski edebiyatla değil, geçmişle toptan bir hesaplaşma boyutundaydı ve bu konudaki tartışmaları daha da alevlendirmişti.¹¹

Eskinin tamamen reddi eğilimi tartışmanın başlangıcından beri kendini hissettiriyordu. Mehmet Kaplan derslerinde bunu bir binanın yerine yenisini yapmak için onu yıkmak ihtiyacı türünden bir yaklaşım olarak yorumlardı. Nitekim N. Halil Onan da, "yeniye kurabilmek ve ona alaka çekmek için, eskiyi kötüleyip yıkmak ihtiyacında idiler" demekte, Mehmet Kaplan ile aynı yaklaşımı paylaşmaktadır.¹² Bu tartışmalar başından beri bir edebiyat tartışması kadar bir medeniyet tartışması boyutu da taşımaktaydı. Suut Kemal Yetkin'in, "Gönüller garp hayranlığı ile doldu. Kendimizi fikirce ve hisçe garplılardan aşağı görmeye başladık. Frenk şairlerini hayran hayran okuyanlar, Yunus'un, Gâlib'in mevcudiyetinden habersiz göründüler."¹³ Bundan dolayı bu tartışmaların kendini zamanla daha sağlıklı bir edebiyat tartışmasına dönüştürmesi ihtimali de zorlaşmış bulunuyordu.¹⁴

5 Önce *Mecmû'a-i Ebûzziyâ*'da (c. 1, No. 18-24) tefrika edilmiş daha sonra 1885/1886'da kitap halinde yayınlanmıştır. Yeni harfli metni için bk. Yetiş, a.g.e., s. 111-179.

6 Yeni harfli metni için bk. Yetiş, a.g.e., s. 180-228.

7 İki eski dost olan Ziya Paşa ve Namık Kemal arasındaki bu tartışmanın detayları için bk. M. Kaya Bilgegil, *Harabat Karşısında Namık Kemal*, (İstanbul, 1972) bu tartışmanın başlangıcı için bk. "Bir Polemiğin Tarihçesi," s. 111-160.

8 Ziya Gökalp, "Tevfik Fikret ve Rönesans," *Muallim Dergisi; Nüsha-i Mahsusa* (İstanbul, 1333/1914-1915), s. 420'den nakleden, Mehmet Kahraman, *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, (İstanbul, 1996), s. 44.

9 İstanbul, 1941, 456 s. Eser bu dönemde büyük ilgi gördü ve kısa sürede mevcudu kalmayınca (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 2, s. 339-340) ikinci ve genişletilmiş bir baskısı yapıldı (İstanbul, 1943, 662 s). Eserin 3. baskısı ise yazar vefat ettikten sonra 1980'de öncekinin tıpkı basımı olarak yapıldı. Adı geçen bölüm bu son baskının 638-640 sayfelerindedir.

10 İstanbul, 1945, 167 s.

11 Yazar daha sonra bunun "bir anlık öfke" (Ahmet Atilla Şentürk, "Osmanlı Şairlerinin Gözlemciliği ve Klasik Edebiyatımızda Realiteye Dair", *Dergah* 41 (Temmuz 1993), s. 8), sonucu olduğunu ve bunu yaptığına üzülmediğini ve telâfi etmek için başka bir eser yazacağını söylemiş (Ali Alparlan, *Abdülbaki Gölpınarlı*, (Ankara, 1996), s. 23) olsa da bu eseri yazdıktan sonra uzunca bir süre daha yaşamış olmakla beraber bunu yapamamıştı.

12 N.Halil Onan, *Namık Kemal'in Tâlim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, (Ankara, 1950), s. X.

13 Suut Kemal Yetkin, "Yurda Dönen Sanat," *Ar Dergisi*, Yıl 2, No. 3 (Mart 1938), s. 2'den nakleden, Kahraman, a.g.e., s. 28.

14 Bu tartışmaların Namık Kemal'in adı geçen makalesi ile 1901'de Servet-i Fünûn'un başlarına kadar olan dönemi Erdoğan Erbay'ın, *Eskiler ve Yeniler: Tanzimat ve Servet-i Fünûn Neslinin Divan Edebiyatına Bakış*, (Erzurum 1997) isimli eserinde incelenmiştir. Bu tartışmaların diğer bir dönemi, 1930-1940 yılları arasında yayınlanan makalelerdeki tartışmalar yukarıda adı geçen Mehmet Kahraman'ın doktora tezi çalışması "*Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*" (İstanbul 1996) isimli eserinde incelenmiştir.

İlmi anlayış ve objektiflikten uzak olan bu tür tartışmaların bir sonuca varması mümkün değildi. Tartışmalar eskiyi beğenip savunanlarla onu tenkit edenler arasında daha çok hissi bir yaklaşımla yapılıyordu.¹⁵ Nitekim bu tartışmalarda divan şiirinin bu tartışmalarda geçen unsurlarının aydınlatılabilmesi, meselelerinin çözülebilmesi için onun üzerinde ne tür bir çalışma yapılması gerektiği, buna ait ne gibi bir metodolojinin geliştirilebileceği konusunun gündeme geldiği görülmektedir.¹⁶

Bununla beraber konuya objektif yaklaşılmaya çalışanların hiç bulunmadığı da söylenemez. Bunlardan birisi Ferid Kam'dır. 1914 yılında Dârü'l-Fünûn Edebiyat Medresesi Edebiyât-ı Türkiyye Müderrisliği'ne tayin edildikten¹⁷ sonra yazdığı yukarıda bahsedilen ve kapağında "*Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı Dersleri: 1331-1332 sene-i tadrîsiyesinde Dârü'l-Fünûn Edebiyât Fakültesi'nde Müderris Ferîd Beyefendi tarafından tahrîr edilen derslerden müteşekkildir*" ibaresi bulunan kitabında "âsâr-ı eslâf" adını verdiği bu edebi gelenekte yer alan eserlerin neden öğrenilmesi gerektiğini açıklamak için sarfettiği görüşlerde bu yaklaşım görülmektedir. Ferid Kam bu yaklaşımı eserin "Tedkîk-i Âsârın Lüzûmu ve Fâ'idesi" adını taşıyan ilk bölümünde ifade edilmektedir:

Âsâr-ı kâdîme-i edebiyemizin kıymetleri, ehemmiyetleri ne olursa olsun, bizim onları anlamamız, bilmemiz lâzımdır.Verilecek hükmü kendimiz vermeliyiz, söylenecek sözü kendimiz söylemeliyiz, başkasının sözüyle iktifâyı tecvîz etmemeliyiz.Onlar hakkında yakîne müstenid bir hüküm verebilmek için onlarla tevaggul lâzımdır. Tevaggul edilmediği takdirde âsâr-ı eslâf hakkında doğru bir fikre sâhip olamayacağımız gibi mâzîmizle kat'-ı alâka etmiş, altı yüz senelik edebiyâmızı hufre-i nâ-bûdiye gömüp üzerine türâb-ı nişyân çekmiş oluruz."¹⁸

Ferid Kam bu sözleriyle hem divan edebiyâtı üzerinde çalışmanın neden gerekli olduğunu hem de bunun gayesini ilmi bir yaklaşımla tesbit etmeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşımı dolayısıyla. Ferid Kam'ın divan şiiri üzerine akademik çalışmaları başlatan ilk

¹⁵ Ferid Kam'ın *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı Dersleri* isimli eserinde "Bazı insafsızlar âsâr-ı eslâf ile tevaggul edenleri tahmika kadar çıkıyorlar, modası geçmiş şeylerle işğâl töhmetiyle ithâm ediyorlar, ne yanlış fikir!" (İstanbul, [1916?], s. 9) şeklinde yakınması bu durumu en iyi bir şekilde aksettirmektedir. Adı geçen eser sadeleştirilerek yeni harflerle yayınlanmıştır Halil Çeltik. *Ömer Ferid Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı*, Ankara, 1998. Ferid Kam (1864-1944) Osmanlı İmparatorluğu son dönem önde gelen ilim, fikir ve edebiyat adamlarındandır. Hayatı ve eserleri ile ilgili iki kitap kaleme alınmış bulunmaktadır. Bunlardan ilki yakın talebelerinden Agah Sırrı Levend tarafından *Profesör Ferid Kam: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1946), diğeri Süleyman Hayri Bolay tarafından *Ferid Kam* (Ankara 1988) isimleri ile yayınlanmıştır. Ferid Kam'ın hayatı ve eserlerine Halil Çeltik'in adı geçen çalışmasında da yer verilmektedir, s. 1-39.

¹⁶ Mehmet Kahraman'ın çalışmasının esas bölümünü 1930-1940 arası dergilerde bu konudaki tartışmalar oluşturmaktadır. Eserde tasnif edilen tartışma konuları arasında metoda yer verilmemesi de bu arayışın ciddi bir tarzda ortaya çıkmadığını bize yansıtmaktadır.

¹⁷ Çeltik, a.g.e., s. 21.

¹⁸ Kam, a.g.e., s. 9-10. Bu yaklaşımını daha iyi yansıtmak için yazarın eserin sonraki sahifelerindeki ifadelerinden bazılarını daha buraya aktarmada yarar bulunmaktadır: "Edebiyatımız ne kadar tekemmül, ne kadar tebeddül ederse etsin, hiç bir zaman kendisinden evvel mevcûd olan, kendisini vücûda getiren edebiyât ile kat'-ı münâsebet edemez" "Edebiyatımızın rûhunu anlamak, safahât-ı tekâmülünün tâbî olduğu kânûn-ı umûmiyi bilmek, bilmek için de âsâr-ı eslâfî tedkîk etmek, hakkıyla anlamak lâzım gelir" "âsâr-ı eslâf taklîd için değil, tedkîk için okunur. Bunun lüzumsuzluğuna kâ'il olmak tarihi inkâr, mâzî ile kat'-ı alâka demektir. ...Mâziye âit en ehemmiyetsiz şü'ûn ile alâkadar olan âsâra nazar-ı lâ-kaydî ile bakmak en büyük delâ'il-i gafletten ma'dûd olmak lâzım gelirken, bir milletin temâsil-i sahih-i nâtikini olan edebiyâtını tedkîke lüzûm görmemek gibi fikdân-ı takdîrden münba'is bir hâlin ne olması iktizâ edeceğini ta'yîn pek kolay değilse bile pek de güç değildir zannedirim", (s. 12-14). Ferid Kam eserin bundan sonraki bölümlerinde "edebiyât" hakkındaki düşüncelerini, Arap ve Fars edebiyatı tarihini ve "edebiyât-ı sūfiyye"yi konu edinmekte daha sonra da kendisinin "tasnif-i anâsır" adını verdiği bölüme geçmektedir.

şahsiyet olduğu söylenebilir. Nitekim eserinin yapısı da böyle bir ünvanı hak etmektedir. Ferid Kam burada, hakkıyla değerlendirilebilmesi için her şeyden önce doğru anlaşılabilmesi gerektiğini söylediği¹⁹ divan şiirinde yer alan unsurları, bugünkü çalışmalarda "divan şiirinin ortak malzemesi" şeklinde nitelenen öğeleri gruplara ayırarak bunları tanıtmaya yoluna gitmektedir ki bu yaklaşımla ilk defa bu eserde karşılaşılmaktadır. Bunlar ağaçlar, meyveler, çiçekler, müsekkirât, işret edevâtı ve sâ'ire, mûsıkî âlâtı, ahcâr-ı semîne (kıymetli taşlar), zînete müte'allık eşyâ, revâyih-ı tayyibe, hayvânât, atın muhtelif isimleri, ata müte'allık eşyâ, esliha ve âlât-ı harbiye, hevâm ve haşerât, kuşlar, müneccimlerin seb'a-i seyyâre hakkındaki hurâfi i'itikâdları, ay, utârid, zühre, güneş, mirrîh, müşterî, zuhal şeklinde sıralanmaktadır. Bu başlıklar altındaki unsurlar Arap alfabesine göre sıralanmaktadır. Yazar usul olarak, ele aldığı her unsuru açıklamak, anlamını vermek ve sonra da onunla ilgili bir veya daha fazla örnek beyit vermektedir.²⁰ Ferid Kam'ın bu eseri, günümüze kadar gelen tek divan şiiri unsurlarını inceleme metodunun da temelini oluşturmuş bulunması dolayısı ile divan şiiri çalışmaları tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Ferid Kam'ın bu yaklaşımı Ali Nihad Tarlan tarafından Şeyhî'nin Dîvân'ına uygulanmasıyla divan şiiri geleneğine ait bir eserin içeriği ilk defa ilmî bir yaklaşımla tasnif edilmiş bulunuyordu.²¹ Eserin Fihrist'inde Şeyhî'nin Dîvân'ındaki unsurlardan: (her ne kadar başlığı bu şekilde konulmamışsa da) sevgiliye ait güzellik unsurları, rakîp, tabiat ve kıssalar yer almakta ve bu unsurlara Şeyhî Dîvân'ından ve Fars edebiyatındaki şairlerin eserlerinden örnekler vermektedir. Eserde incelenen "Şeyhî'nin Kasideleri Bölümünün Endeksi"nde ise bu şiirlerde geçen unsurlar alfabetik olarak sıralanmak yerine mensup oldukları gruba göre, âlemler, âyetler ve hadisler, felekler, İran şairleri, peygamberler ve yıldızlar şeklinde tasnif edilmektedir. Tarlan ayrıca Şeyhî'nin hayat, şahsiyet ve felsefesi ile Şeyhî Dîvân'ında görülen edebi sanatları da ayrı birer bölüm halinde incelemiştir. Böylece Tarlan hocası Ferid Kam'ın ortaya koyduğu örneği hem bir müstakil eser üzerinde tatbik etmiş oluyor hem de bir şairi sanatkar olarak bütün yönleriyle inceleme örneği vermek istiyordu.

Ali Nihad Tarlan'ın bu çalışmasındaki yaklaşım uzun bir aradan sonra öğrencisi Mehmed Çavuşoğlu tarafından Necâti Bey'in Dîvân'ı üzerinde hazırladığı doktora tezinde uygulandı.²² Mehmed Çavuşoğlu hocasının eserindeki formatı daha sistemli bir hale getirerek Necâti Bey'in Dîvân'ının içeriğini Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Tabiat ve Eşya ismini verdiği dört ana başlık altında tasnif etti.²³ Çavuşoğlu bu çalışmada, ele aldığı unsurlarla ilgili bir açıklama yapmadan Şeyhî Dîvân'ından ve Fars edebiyatından Selmân ve Hâfız'dan seçtiği beyitlerle

19 "Edebîyatımızın rûhunu anlamak, safahât-ı tekâmülünün tâbi olduğu kânûn-ı umûmiyi bilmek, bilmek için de âsâr-ı eslâfi tedkik etmek, hakkıyla anlamak lâzım gelir". Kam, age. s. 12.

20 Yazarın bu unsurlarla ilgili olarak farklı uygulamalar takip ettiği de görülmekte, zaman zaman ele alınan unsurun anlamının veya örnek beyitin verilmediği, bunlar için boş yer bırakıldığı. "ma'lûm" anlamında Arapça "mim" harfinin yazılması gibi durumlara karşılaşılmaktadır.

21 *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*, İstanbul, 1935. Eserin 1964'de ikinci bir baskısı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından yapılmıştır. Burada verilecek sahife numaraları bu ikinci baskıya aittir.

22 *Necati Bey Divanı'nın Tahlilî ve Sistematiik İndeksi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966. Tezin bir kopyası Türkiye Araştırmaları Üniversitesi Kütüphanesi, Tez No. 587'dadır. Eser daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından *Necati Bey Divanı'nın Tahlilî* (İstanbul, 1971) ismiyle basılmıştır. Ne yazık ki eser basılırken tezde bulunan unsurlarla ilgili *Dîvân*'da geçen kelimelerin "İndeks"i kitaba alınmamıştır.

23 Mehmed Çavuşoğlu kendi çalışması ile hocasının arasındaki farkı, "Sunduğum eser muhteva ve şümulü bakımından *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*'den daha geniştir ve bütün beyitler tek tek gözden geçirilerek içlerindeki kelime ve mefhumlar tasnife tabi tutulup ihtiva ettikleri hayal unsurları izah edildiği için ayrıca divanın şerhi mahiyetini de haizdir" cümlesiyle ifade etmektedir, *Necati Bey Divanı'nın Tahlilî*, s. 2.

örneklendiren hocası Tarlan gibi davranmamış, bu unsurların Necati Bey Divanı'nda işlenişlerini kısaca tanıtmış ve Dîvân'dan bunlara örnek beyitler vermiştir. Çavuşoğlu'nun eseri, kendisinin de belirttiği gibi, gerek ele alınan unsurların çoğaltılması ve bunların sistematik bir halde sunulması gerekse bunlarla ilgili Necati Bey'in Dîvân'nda yer alan hayal unsurlarının ana hatlarıyla tanıtılması yönüyle Tarlan'ın çalışmasından daha ileri bir seviyededir. Bununla beraber Çavuşoğlu çalışmasında Tarlan'ın Şeyhî'nin sanatı üzerinde yaptığı değerlendirmenin bir benzerinin Necati Bey' hakkında yapmamıştır. Diğer bir farklılık ise Tarlan, Şeyhî Dîvân'ında ele aldığı unsurları Fars edebiyatındaki örnekleri ile beraber vermekte böylece Şeyhî ile bu ortak malzemeyi kullanan Fars edebiyatı şairlerini karşılaştırma imkanını tanımıştır.

Mehmed Çavuşoğlu'nun tezi de, tıpkı hocası Tarlan'inkinin kendisine olduğu gibi, daha sonra yapılacak divan tahlili çalışmalarına örneklik teşkil etmiştir. Harun Tolasa, yine Ali Nihad Tarlan'ın yönetiminde, Çavuşoğlu'nun tezinin bitirmesinden kısa bir süre sonra anahatlarıyla aynı formatı Ahmet Paşa'nın Dîvân'ı üzerinde uygulamış ve tezini Mehmed Çavuşoğlu gibi isimlendirmişti.²⁴ Aynı yaklaşım Ali Nihad Tarlan'ın öğrencilerinden Âmil Çelebioğlu'nun yönettiği iki doktora tezinde devam ettirildi. Bunlar Cemal Kurnaz tarafından Hayâlî Bey'in Dîvân'ı²⁵, diğeri M. Nejat Sefercioğlu tarafından Nev'î'nin Dîvân'ı²⁶ üzerinde hazırlanan tezlerdi.

Anahatlarıyla aynı metodu kullanarak hazırlanan bu çalışmalar divan şiiri çalışmalarına ve Türk kültür tarihine çok yönlü katkıda bulundular. Önce divan şiiri çalışmalarına olan katkılarına değinilecek olursa her şeyden önce bir divanda bulunan şiirlerde işlenen konuların ve bir şairin hayal dünyasını oluşturan unsurların şematik bir halde görülmesi sağlandı. Buna ek olarak şairlerin bu unsurlar hakkında ne gibi fikir ve hayal sahibi oldukları anahatlarıyla ve seçilen beyitlerin örnekliğinde tanınması sağlandı. Bunlardan belki daha önemlisi ise bu çalışmaların içerdikleri bilgilerin duruşuyla divan şiiri geleneği hakkında yukarıda bahsi geçen tenkitlere cevap teşkil etmeleriydi. Bu çalışmalar sayesinde bu gelenekte yer alan şairlerin toplum hayatıyla, çevreyle, tabiatla ilgilerinin bulunduğu bunların basit bir yaklaşımla Fars taklidi diye bir kenara atılamayacağı, bilakis Türk kültüre ait bir çok unsuru barındırdıkları görülmüş, divan şiiri geleneğine yapılan "sathî ve şahsî değerlendirme"lere²⁷ gereken ilmî cevap verilmiş bulunuyordu.

Divan tahlillerinin yanısıra divan şiiri geleneği üzerinde yapılan bir diğer araştırma tarzı şerh çalışmalarıydı. Tahlil çalışmalarında olduğu gibi şerh sahasında da Ali Nihad Tarlan'ın

²⁴ *Ahmet Paşa Divanı'nın Tahlil ve Sistematik İndeksi*, İstanbul Üniverstesi, Edebiyat Fakültesi, 1969. Tez daha sonra Erzurum Atatürk Üniversitesi tarafından *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası* (1973) adıyla yayımlandı. Ne yazık ki bu tezin "İndeks" kısmı da basım esnasında kitaba alınmamıştır.

²⁵ *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, (Ankara, 1987). Önceki iki çalışmanın basımı sırasında gerçekleştirilemeyen "Sistematik İndeks"lerin basımının bu eserin basımında yapılabilmesi yararlı olmuştur, s. 628-773. Ayrıca bu eserde "Ahmet Paşa, Necati Bey, Hayâlî Bey ve Nev'î Divanlarındaki Teşbih ve Mecaz Unsurları" isiminde bir ek şema bulunmaktadır. Bu da bizim bu dört divanda hangi konuda hangi şairin teşbih ve mecaz sahibi olduğunu ve hangi şairlerle bu konularda benzeştiği veya ayrıldığını görmemize imkan tanımaktadır, s. 553-597.

²⁶ *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili* (Ankara, 1990). Bu eserin sonunda, yukarıda bahsedilen şema çerçevesinde ele alınan unsurların indeksi alfabetik olarak verilmektedir. Burada bu "tahlil" tarzını uygulayan çalışmalardan yayınlanarlara değiniyoruz. Bu formatı uygulayan diğer tezlerin olması muhtemeldir. Bunlardan son 11 yıldan bu tarafa yapılanları için Hatice Aynur'un yıllık olarak hazırlamakta olduğu ve şimdiye kadar 11 sayısı yayımlanan *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları: Tezler, Yayınlar, Haberler*, (İstanbul, 1991-2001) isimli çalışmasına bakılabilir.

²⁷ Sefercioğlu, age. s. V.

önderlik ettiği söylenebilir. Tarlan'ın şerh sahasındaki en önemli eseri ölümünden sonra yayınlanabilen *Fuzuli Divanı Şerhi*'dir.²⁸ Tarlan'ın eserleri yanı sıra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği metin şerhi dersleri büyük ilgi uyandırmıştır.²⁹ Tarlan'ın bu çalışmasının yanında şerh sahasında gerek tek kaside veya gazel olarak gerekse farklı şairlerin eserlerinden seçilen şiirler, üzerinde yapılan çeşitli şerh çalışmaları bulunmaktadır. Tek bir kaside üzerindeki şerh çalışmalarına örnek olarak Metin Akar'ın *Su Kasidesi Şerhi*³⁰ ve A. Atilla Şentürk'ün *Ahmet Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerinde Düşünceler*³¹ ve antolojik şerh çalışması örneği olarak da A. Atilla Şentürk'ün *Osmanlı Şiiri Antolojisi*³² verilebilir.

Bunlardan başka Batı'daki edebiyat araştırmalarından faydalanılan metodlarla yapılan şerh çalışmaları da bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Cem Dilçin'in *Fuzuli'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi*³³ ve Dursun Ali Tokel'in, *Ontolojik Analiz Metodu Ve Bu Metodun Bâki'nin Bir Gazeline Uygulanışı*³⁴ isimli çalışmasından bahsedilebilir. Bu çalışmalar divan şiirinin anlaşılmasına yeni boyutlar kazandırmış ve divan şiirine farklı yaklaşımlarla bakıldığında onların farklı yönlerinin ortaya çıkarılabileceğini göstermişlerdir.³⁵

Bugün tahlil, şerh, metin neşri ve diğer incelemeler sonucu Klasik Türk Edebiyatı hakkında yapılan ve bir kısmından yukarıda bahsedilen itham ve tenkitlerin yersiz olduğu bu geleneğin 19. yüzyıldan itibaren daha yoğun bir halde tanımaya başladığımız Batı'daki edebiyat anlayışından hareketle yapılacak tenkitler yerine kendi çağı ve geleneği içindeki anlayıştan yola çıkılarak değerlendirilmesi gerektiği ve bu eserlerin Türk kültür tarihine ait çok önemli malzemeyi içerdiği ve bu sahada yapılacak çalışmalar için vaz geçilmez oldukları noktasında bir görüş birliğine ulaşıldığı görülmektedir.³⁶ Bununla beraber Klasik Türk Edebiyatı'nın

- 28 Ankara, 1985, 3 cilt. Eserle ilgili bir değerlendirme için bk. Ahmet Atilla Şentürk, "Ali Nihad Tarlan'ın Fuzuli Divanı Şerhine Dair," *Bir 3* (İstanbul, 1995), 261-275.
- 29 Ali Nihad Tarlan'ın hayatı, eserleri ve hakkında anlatılanlar için bk. *Journal of Turkish Studies Ali Nihad Tarlan Armağanı 3* (1979) Adnan Siyadet Tarlan, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan (S): Hayat ve Eserleri*. (Ankara 1995).
- 30 Ankara, 1994.
- 31 İstanbul, 1994.
- 32 İstanbul, 1999.
- 33 *Türkoloji Dergisi*, 9/1 (Ankara, 1991), s. 42-98.
- 34 *Yedi İklim*, 74 (Mayıs 1996), s. 53-59.
- 35 Örneğin Cem Dilçin'in bu çalışması divan şiiri üzerinde çalışanlarda büyük ilgi toplamıştır. Bu yazı hakkındaki düşünceler için bk. Gönül Alpay Tekin, "Cem Dilçin'in Yeni Bir Araştırmasının Düşündürdükleri," *Tarih ve Toplum*, 106 (İstanbul, Ekim 1992), s. 41-44 Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine," *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara, 2000, s. 75 (*Dergah*, 93 (Kasım 1997)'daki yazının yeniden basımı) Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi," *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8 (İzmir, 1994), s. 9. Cem Dilçin'in benzeri diğer bir çalışmasını da burada kaydetmekte fayda vardır, "Fuzuli'nin Şiirlerinde İnkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni," *Journal of Turkish Studies Abdülbaki Gölpınarlı Armağanı 1*, 19 (1995), s. 157-202.
- 36 Divan edebiyatı hakkında bu noktaya gelinmesinde yalnız bu eserlerin değil bu saha ile ilgili bütün çalışmaların katkısı vardır. Bu kanaati çeşitli yönleri ile ifade eden akademik yayınların hepsini burada almaya yazının sınırları dolayısı elvermemektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ahmet Atilla Şentürk, "Osmanlı Şairlerinin Gözlemciliği ve Klasik Edebiyatımızda Realiteye Dair," *Dergah*, 41 (Temmuz 1993), s. 8 Cem Dilçin, "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri," *Türk Dili*, 571 (Temmuz 1999), 618-626 Günay Kut, "Divan Edebiyatının Araştırılması ve Anlaşılmasına Dair," Hazırlayan Vildan Serdaroğlu Şişman, *Dergah*, 85, (Mart 1997), s. 14 Günay Kut, "Letter to the Beloved," *Armağan Festschrift für Andreas Tietze*, Praha, 1994, s. 137 Muhammed Nur Doğan, "Klasik Türk Edebiyatında Osmanlı Hayatına Ait Çizgiler," *Kültürde Sanatta Edebiyatta Yansımada*, 2 (Ekim 2001), s. 23-26 Necat Birinci, "Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Yazılarında Divan Şiirinin Değerlendirilmesi," *Türk Kültürü Araştırmaları*, 32/1-2, (1996), s. 101-106 Önder Göçgün, "Türk Kültür Tarihinde Edebiyatın Rolü," *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 25-29 Eylül 1993, Ankara, 1999, c. 2, s. 461-467.

bütün sorunları tartışılmış ve çözülmüş durumdadır demekten çok uzak noktada belki işin daha başında bulunduğu hususu ise bu sahadaki akademisyenlerin birleştikleri diğer bir konudur.

Türkiye'de üniversitelerin sayısının artması bu sahada çalışan akademisyenlerin çoğalmasını sağlamış bu da Klasik Türk Edebiyatı'nın çeşitli sorunları üzerinde düşünce üretimini artırmıştır. Bu düşüncelerin odaklandığı noktalardan birisi de divan şiirinin anlaşılması, incelenmesinde ve sanatının değerlendirilmesinde nelerin yapılması gerektiği ve bunun metodunun nasıl olması gerektiği hususudur. Bu sahadaki ilk akademik arayışların Ferid Kam'ın bahsi geçen eseri ile başladığı³⁷ ve onu Ali Nihad Tarlan'ın *Metinler Şerhine Dair*³⁸ eserini takip ettiği görülmektedir. Tarlan bu eserin Önsöz'ünde "Mevzumuz hakkında bir tedkik usulü şimdiye kadar yazılmamıştır" dedikten sonra kendi çalışmasının da "bir kalem tecrübesi mahiyetinde"³⁹ olduğunu söylemektedir. Tarlan bu konuda yapılması gerekeni "1. Edebi eserlerin dış kabuklarını yavaş yavaş kaldırıp asıl içine yani onları dokuyan insanın zihni veya teessüri yaşayışının işleyiş biçimine inmek, aralarında asırlarca mesafe bulunan iki edebi mahsulün iç birliğini, tekamül merhalelerini çizmek gerekir 2. Karışık bir yığın halinde gözümüzün önünde duran edebi eserleri türlü bakımdan sıralamak, birleşik maddelerini bulmak"⁴⁰ şeklinde ifade etmekte ve sonuçta "..edebiyat ve medeniyet tarihleriyle insan ruhunu tedkik eden ilimlere çok yardım eden neticelere varır onlara objektif elle tutulur, gözle görülür vesikalar veririz" demektedir. Tarlan'ın burada sadece metin şerhi değil aynı zamanda tenkidi ve bunun nasıl yapılması gerektiği konularını da ele aldığı ve bu iki konuyu felsefi sayılabilecek boyutta değerlendirdiği görülmektedir.

Tarlan bu sözleri söyledikten 22 sene sonra kaleme aldığı bir başka yazıda da aynı yaklaşımı sürdürmekte ve "Bir sanatkar nasıl tedkik edilir bu henüz bir ilim hüviyet ve zihniyetiyle ortaya konulmamıştır" dedikten sonra "Edebi vakaları tamamen ilmi bir metodla tetkik ve yine aynı şekilde onun tarihini vücuda getirmek lüzumunu" ifade etmektedir.⁴¹ Nitekim benzeri ifadeler ölümünden sonra yayınlanan *Fuzuli Divanı Şerhi*'nin Önsöz'ünde de bulunmakta ve "Metnin bize verdiği sanatkarın iç alemidir. Bunu muasır ilmin hudutları içinde psikoloji, fizyoloji ve bilhassa psikopati bakımlarından inceleyip, sanatkarın ruh portresini vücuda getirirmeden, bilgi, his, fikir, hayal melekelerindeki kudretini muayyen usullerle ortaya koymadan onu edebiyat tarihi içine oturtamayız."⁴² demektedir. Bunu takip eden cümle de ise bunu gerçekleştirmenin neden hiç de kolay olmadığını kendisi de teslim etmektedir, "Bu tedkik insan denen problem üzerinde olduğu için çok şumüllüdür."⁴³ Bu cümle bize sadece bir şairi, sanatkarı değerlendirmenin zorluğunu anlattığı kadar bunun nasıl yapılacağıнын, usulünün ortaya konulmasının da zorluğunu anlatmaktadır. Bu zorluğun derecesini en iyi bilenlerden birisi de Tarlan olmalıdır, çünkü o sadece Klasik Türk Edebiyatını en iyi bilenlerden bir ilim adamı değil aynı zamanda kendisi de bir şairdi. Tarlan'ın bugün için bu

- 37 Ferid Kam "edebiyat" hakkındaki düşünce ve değerlendirmelerinde bu konuyu bazı noktalara değinmektedir, s. 7-30.
 38 İstanbul, 1937. Eser Ali Nihad Tarlan'ın çeşitli yazılarının bir araya getirildiği *Edebiyat Meseleleri* isimli yayında tekrar yayınlanmıştır, İstanbul, 1981, s. 189-202. Bu esere burada yapılacak atıflar bu ikinci yayına aittir.
 39 Tarlan, a.g.e., s. 189.
 40 Tarlan, age. s. 191-192.
 41 Ali Nihad Tarlan, "Fuzuli'nin Sanatı Hakkında," *Fuzuli ve Leyla ve Mecnun*, İstanbul, 1959, s. 33.
 42 Ali Nihad Tarlan, *Fuzuli Divanı Şerhi*, (Ankara, 1985), c. 1, s. 11.
 43 Tarlan, age. s. 11.

konuda en detaylı çalışma durumunu muhafaza eden kendisinin "bir kalem tecrübesi mahiyetinde" olduğunu söylediği *Metinler Şerhine Dair* isimli çalışmasını sonradan daha geniş ele almaması ve orada söylediklerini uyguladığı bir örnek ortaya koymaması, meselâ burada söylediklerini kendi eseri *Fuzuli Divanı Şerhi*'nde uygulamaması⁴⁴ da bu zorluktan dolayı olmalı ve bu nedenle anlayışla karşılanmalıdır.⁴⁵

Klasik Türk Edebiyatı'nın çözülmesi gereken en acil ve kritik sorunu olarak bu gelenek içinde yer alan bir sanatçının ve sanat eserinin nasıl inceleneceği ve hakkında nasıl hüküm verileceği, bunun kriterlerinin ne olacağı hususu bugün için de geçerliliğini sürdürmekte, bundan dolayı da bu konunun daha sık işlendiği, özel olarak bu konuyu ele alan bir çok yazıda olduğu kadar Klasik Türk Edebiyatı ile ilgili diğer yayınlarda da bu konunun ele alınıp farklı yönlerine dikkat çekildiği görülmektedir.⁴⁶

Bu çalışmalarda öne çıkan bazı konulara ve bunlarla ilgili düşüncelere burada değinmede yarar bulunmaktadır. Bunlardan iki konu diğerlerine göre daha öne çıkmaktadır. İlki Klasik

44 Nitekim Tarlan bu eserde kendisinin şairi değerlendirmedeğini ifade etmektedir, "Biz Fuzulî'yi şerh ederken vesikalandırmadığımız hiçbir hükmü ortaya atmamaya dikkat ettik ve sanatkarın şahsiyet ve sanatı üzerinde değer hükmü vermedik. Bizim vazifemiz sadece sanatkarın eserindeki incelikleri ve hususiyetleri ortaya sermektir.", Tarlan, age, s. 11.

45 Burada kastedilen Tarlan'ın boyutlarını kendisinin yukarıdaki sözleri ile çizdiği derinlikteki çalışmalarıdır. Tarlan'ın, *Metinler Şerhine Dair* isimli eserinde tasarladığı boyutta olmamakla beraber kendisinin bir sanatçıyı nasıl değerlendirdiğini gösteren yazıları bulunmaktadır. Mesela yukarıdaki 38. notta adı geçen yazısında, "Fuzulî, yeni baştan tetkik ve tahlil edilmeye muhtaç bir şairimizdir....Sebebi de bu san'at eseri üzerine ilmi metod ışığının bir an bile tevcih edilmemiş olmasıdır" demekte ise de bu yazının sonunda "Arz ve tahlil ettiğimiz şu bir kaç misalden Fuzulî'nin, eserini ne kadar ince ve derin bir itina ve vukuf ile işlediği hakkında bir fikir elde edilmiştir, sanırım" demekte, böylece şumüllü bir değerlendirme yapmadığını ifade etmektedir. Benzeri kısa bir değerlendirme ve aynı zamanda karşılaştırmayı Baki ve Hayalî'nin sanatkarlığı üzerinde yapmıştır, bk. Ali Nihad Tarlan, "Hayali-Baki," *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, Ankara, 1990, s. 150-162. (*Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 1, s. 1 (1946-1947)'deki yazının yeniden basımı.) Burada Tarlan'ın *Şeyhî Divanı'nı Tedkik* isimli çalışmasındaki "Şeyhî'nin Sanatı" (s. 49-53) başlığı altında adı geçen şairin sanatını değerlendirmekten çok divan edebiyatı geleneğindeki sanat anlayışının incelendiğini de söylemek gerekmektedir.

46 Bunların hepsinin ismini buraya kaydetmeye yazının boyutları elvermemekte ve burada kaydedilenler bir tercihe dayanmamaktadır. Bu yazılardan bazıları şöyle sıralanabilir: Ahmet Atilla Şentürk, *Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler*, İstanbul, 1994, s. VII-X Ahmet Ö. Evin, "A Poem by Nedim: Some Thoughts on Criticism of Turkish Literature and an Essay," *Edebiyat*, 2 (1977), s. 43-55 Ali Fuad Bilkan, "Divan Şiirine Yeni Bir Yaklaşım Denemesi," *Millî Eğitim*, 83 (Mart 1989), s. 42-45 Elizbar Javelidze, "Ortaçağ Türk Şiiri Çalışmalarının Metodu ve Tipolojisi Üzerine," Çeviren M. Şakir Yılmaz, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Hazırlayan Mehmet Kalpaklı, İstanbul, 1999, s. 179-186. (*Journal of Turkish Studies*, S. 7 (1983), s. 263-272'deki yazıdan) Emine Yeniterzi, "Metin Şerhiyle İlgili Görüşler," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (1999), s. 59-68 Günay Kut, "Bir Şairi Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı ve İfade Şekli," *İlmi Araştırmalar*, 10 (2000), s. 169-176 Kemal Yavuz, "Türk Edebiyatı, Türk Tarihi ve Türk Dili Tarihine Paralel Olarak Yeniden Ele Alınmalıdır," *İlmi Araştırmalar*, 10 (İstanbul, 2000), s. 177-187 M. Ali Yekta Saraç, "Şiir Tenkidine Dair Bir Örnek-Muallim Naci ve Muallim," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 29 (2000), 245-261 aynı yazar, "Divan Tahlilleri Üzerine," *İlmi Araştırmalar*, 8 (1999), s. 209-219 Metin Akar, "Metin Şerhi Hakkında Birkaç Söz", *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara, 1994, s. 13-17 Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine," *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara, 2000, s. 72-80 Muhammed Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine," *Yedi İklim*, 63 (Haziran 1995), s. 70-74 Mustafa Çıpan, "Divân İncelemelerine Farklı Bir Bakış ve Teklifler," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (1996), s. 109-133 Orhan Okay, "Eski Şiirimize Yaklaşmak," *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul, 1998, 2. baskı, s. 82-87 Orhan Okay, Şerif Aktaş, Mustafa İsen, "Edebiyatımızın Teorik Meseleleri ve Metod," *Kültür ve Edebiyatımızdan*, Ankara, 1991, s. 247-262. (*Boğaziçi Dergisi*, 47 (Mayıs 1986)'daki yazının yeniden basımı) Tahir Üzgör, "Klasik Edebiyatımızın Metodolojisi ve Su Kasidesi'nin İlk Beyti Hakkında Spekülatif Bazı Görüşler," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 28 (1998), s. 531-545 Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi," *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8 (İzmir, 1994), s. 1-11 aynı yazar, "Modern Dünyanın Kendi Klasiklerine Yaklaşım Biçiminden Öğrenilebilecek Çok Şey Vardır," *İlmi Araştırmalar*, 10 (2000), s. 161-164 Walter G. Andrews, "Yabancılaşmış 'Ben'in Şarkısı: Guattari, Deleuze ve Osmanlı Divan Şiirinde Özne'nin Lirik Çözümü," *Defter*, 39 (2000), s. 106-132.

Türk Edebiyatı çalışmalarında gelinen noktanın tatmin edici bir seviyede⁴⁷ bulunmadığı, hatta bu sahada kullanılan terminolojinin bile henüz tam yerleşmediği⁴⁸ ve bunun için daha farklı metodların⁴⁹ geliştirilmesi gereğidir. Bunun için de Batı'daki edebiyat incelemelerinde kullanılan metodlardan yararlanılması tavsiye edilmektedir.⁵⁰

Edebi eserin ve onu meydana getiren şairin/yazarın sanatının nasıl değerlendirileceği hususu ise öne çıkan tartışma konularından ikincisidir. Bugün elimizde bulunan çalışmalarda bir şairin edebi şahsiyeti konusu işlenirken divan şiirinin ortak malzemesini kullanışındaki başarısı, bunlara kendine has imaj ve hayalleri⁵¹ eklemesi, bunları nasıl ifade ettiği, beyitteki ahenk ve musıkî, aruzu kullanmadaki başarısı gibi konuların kıstas kabul edildiği görülmektedir.⁵² Bununla beraber bu konunun diğer bir yönüne daha dikkat çekilmektedir. O da bu konuda verilen bir kararın aynı zamanda bunu yapan kişinin "zevk"⁵³ süzgecinden geçtiği, bunun da "kişiden kişiye değişen bir beğeni"⁵⁴ olduğudur. Mesela Tarlan o devrin sanat telakkisini bugünkü anlayışla tenkit edilip eksikliklerinin gösterilebileceğini ancak bunun "gayr-i ilmî" olacağını çünkü ilmin "müsbet ve âfâkî" olduğunu, halbuki "kıymet takdirinde miyâr"ın ise "zevkimiz" olduğunu söylemekte, daha sonra da "San'atkâra kıymet takdir etmek bugün için hususi ve enfüsi bir hâdisî olmaktan kurtulamaz"⁵⁵ demektedir. Bu konuda Fuat Köprülü'nün de Tarlan ile aynı görüşü paylaştığı anlaşılıyor. *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli eserindeki "Edebiyat Tarihi ve Edebi Tenkit" isimli kısa bahiste Köprülü bu konuyu işliyor ve bir edebiyat "münekkid"inin, "vesikaların tetkik ve tasnifiyle" hüküm veren edebiyat tarihçisinin aksine, "enfüsi" bir tarzda düşüneceğini, "doğrudan doğruya kendisinin o eserden aldığı "duygulanma payını şahsi zevk ve kanaatine göre izah" edeceğini söylemektedir.⁵⁶ Bu bize Klasik Türk Edebiyatı'nın her iki önemli bilim adamının da aynı kanaatte olduğu ve sanata değer biçmenin tamamen sübjektif bir faaliyet olduğu konusunda birleştiklerini göstermektedir. Bu durumda bu konuda söylenenleri, verilen yargıları tartışmalı bir hale

- 47 Kut. Günay Kut, "Bir Şairi Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı ve İfade Şekli," s. 175 Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine," s. 80 Kemal Yavuz, "Türk Edebiyatı, Türk Tarihi ve Türk Dili Tarihine Paralel Olarak Yeniden Ele Alınmalıdır," s. 177 Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi," s. 6 aynı yazar, "Modern Dünyanın Kendi Klâsiklerine Yaklaşım Biçiminden Öğrenilebilecek Çok Şey Vardır," s. 163.
- 48 Mengi, a.g.e., s. 80. Divan şiirini değerlendirmede terminoloji arayışı çalışmalarına bir örnek için bk. Namık Açıkgoz, "Klasik Türk Şiiri Terminolojisi ve "Âb-dâr" Örneği," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2 (2000), s. 149-160.
- 49 M.Ali Yekta Saraç, "Divan Tahlilleri Üzerine," s. 216.
- 50 Andrews, s. 108, dipnot. 4 Evin, a.g.e., s. 43 Mengi, a.g.e., s. 80 Orhan Okay, "Eski Şiirimize Yaklaşmak," *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul, 1998, 2. baskı, s. 86 Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi," s. 10 aynı yazar, Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi," s. 162 .Bu konuda yukarıda Cem Dilçin'in Cem Dilçin, "Fuzuli'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi," isimli yazısı ile ilgili söylenenler de hatırlanmalıdır. Bununla beraber Batı'daki bu sahadaki çalışmalarda kullanılan metodların aynen olduğu gibi Doğu milletlerinin edebiyatlarını incelerken tatbik edilmesinin mümkün olamayabileceğine de işaret edilmektedir, bk. Evin, s. 43.
- 51 Bu konunun bir değerlendirmesi için bk. M.A. Yekta Saraç, "Klasik Türk Edebiyatında Manada Orijinallik Meselesi," *Journal of Turkish Studies, Agah Sırrı Levend Armağanı I*, 24 (2000), s. 229-235.
- 52 Örneğin bk. Kut, "Bir Şairi Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı ve İfade Şekli," s. 169, 171.
- 53 Tarlan, Şeyhî Divânını Tetkik, s. 49.
- 54 Kut, a.g.e., s. 170.
- 55 Tarlan, a.g.e., s. 49. Tarlan diğer bir eserinde aynı düşüncüyü, "Bedii güzellik henüz kanunları layıkıyla belirleyen, hala kapalı tarafları olan ve hepsinden ziyade enfüsi sezislerle mahiyeti anlaşılabilir bir hadisedir," şeklinde ifade etmektedir. "Metinler Şerhine Dair," *Edebiyat Meseleleri*, s. 192.
- 56 M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul, 1984, 3. basım), s. 3.

getirmekte ve aynı zamanda herkes tarafından kabul edilebilen yargılara varmanın zorluğunu ortaya koymaktadır.⁵⁷

Örneğin Tarlan, Baki ile Hayali'nin sanatını karşılaştırdığı yazısında Hayali'yi "aşkı ve orijinalitesi"⁵⁸ ile "tasannu ve ifade mimarisi ortadan kalkarsa Bâki'de fikir ve duygu bakımından heyecan maddesi namına pek az şey kalır"⁵⁹ dediği Baki'den üstün tutmaktadır. Tarlan'ın buradaki değerlendirmesinde yukarıda bahsedilen, dili ve aruzu iyi kullanmayı, edebi sanatların katkısını daha geri plana aldığı görülmekte ve bugün için bir genel kabul gibi görünen en büyük beş şair⁶⁰ arasında ismi geçmeyen Hayali'yi sadece bu beş kişi arasında bulunmayan aynı zamanda yaşadığı dönemde kendisine "Sultanu'ş-Şu'arâ" ünvanı verilen Baki'ye tercih ettiği görülmektedir. Buna karşılık Mehmed Çavuşoğlu ise "Dîvân şâirinin estetiği, kullandığı edebî san'atlerdedir,"⁶¹ demekde ve Tarlan'ın aksine edebi sanatlara daha fazla önem verir görülmektedir. Bu örnek bize edebi şahsiyetlerin sanatlarını değerlendirmenin hiç de kolay olmadığını ve bu sahada çalışanların karşı karşıya olduğu zorlukları göstermektedir.

Bununla beraber bu sahadaki her konu araştırmacıları bu tarz bir ikilemde bırakıcı değildir. Bir şairin sanatını değerlendirme en son kerte "beğeni" ve "zevk"ten geçse de bundan daha önceki aşamada onun söylediklerinin anlaşılmasına ihtiyaç bulunmaktadır ve bu sahada çalışanlar bu konuda görüş birliği içindedir.⁶² Bunun içinde yapılması gereken çalışmalar üzerinde de bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Bu da edebi eserlerdeki her türlü hayal, imaj ve düşüncenin tesbit edilmesinin gerektiğidir. Bu, şairin kendi sanatının anlaşılabilmesi ve divan şiirinin ortak malzemesini nasıl kullandığının görülebilmesi için gerekli olduğu kadar onun diğerleriyle mukayese edilebilmesi, onlarla benzeştiği ve farklılaştığı noktaların tesbit edilebilmesi için de bu hazırlığın yapılması zorunludur.⁶³ Önermek istediğimiz inceleme metodu da bu amaca yönelik tasarlanmıştır.

II. Bir Divan İnceleme Metodu Önerisi

Burada tanıtılacak metodun esasını da şairin şiirinde bulunan duygu, düşünce, hayal ve diğer her türlü unsurun beytin içinden tesbit edilip çıkarılmasına dayanmakta ancak bunun takdiminde önceki "tahlil" çalışmalarından ayrılmaktadır. Önermek istediğimiz metod, şairin hangi konuda ne söylediğinin, kendisinin beyitteki ifade tarzını da yansıtacak şekilde tesbit edilip kolayca ulaşılabilir bir formatta sunulması olarak tanımlanabilir. Bunu yapmak için şairin beyit içinde, deli getirdiği konular tesbit edilip onlar hakkındaki düşünceleri şairin söylemini de yansıtacak bir tarzda ifade edilmeli, daha sonra da bu konu başlıkları bir

57 Bu konudaki bazı sorgulamalar için bk. M.Ali Yekta Saraç, "Divan Tahlilleri Üzerine," 209.

58 Ali Nihad Tarlan, "Hayali-Baki," s. 162.

59 Ali Nihad Tarlan, "Hayali-Baki," s. 157.

60 "Divan şiirinin zirveleri olarak Baki, Fuzuli, Nef'i, Nedim ve Şeyh Galip kabul edilmektedir," Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, (İstanbul, 1981), s. 8.

61 Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili*, s. 1.

62 Tahir Üzgör, "Klasik Edebiyatımızın Metodolojisi ve Su Kasidesi'nin İlk Beyti Hakkında Spekülatif Bazı Görüşler," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 28 (1998), s. 533.

63 Kut, a.g.e., s. 172 Üzgör, a.g.e., s. 533 Nitekim yukarıda bahsi geçen "tahlil" çalışmalarının esasını bu teşkil etmekte, adı geçen divanların bu şekilde taranması ile yapıldığı bu ifade edilmektedir: Çavuşoğlu, a.g.e., s. 2 Tolasa, a.g.e., s. 3 Kurnaz, a.g.e., s. 11 Sefercioğlu, a.g.e., s. VII. Tarlan da yukarıda bahsi geçen "Hayali-Baki," (s. 162) isimli yazısında iki şairi mukayese ederken "her iki şairi mısra mısra teklik" ettikten sonra bahsi geçen sonuca vardığını ifade etmektedir.

ansiklopedideki madde başı veya bir sözlükteki kelimeler gibi alfabetik olarak sıralanmalıdır. Konu başlığından kastedilen şairin beyitte hakkında şairane bir duygu ve düşünce uifade ettiği her şeydir. Dolayısı ile bunları önceden tesbite ihtiyaç yoktur, bir beyitte ne söyleniyorsa ona göre konu adı verilecektir. Böylece bir divan veya diğer tür eserlerdeki beyitlerin konularının tesbit edilip ve bu konularda bir eserin bütünündeki tasavvurların bir araya getirilmesiyle şairin bir konuda ne söylediği, bunu nasıl söylediği görülebilir olacaktır. Yapılan uygulama bir nevi şairin zihninden şiire has bir ifade ile söylediklerinin beyitin içinden deşifre edilmesi, sonra da sistemli bir tarzda, alfabetik olarak sunumunun yapılmasıdır. Böylece şairin her hangi bir konudaki hayal, duygu ve düşüncesini kendine özgü ifade tarzını da yansıtıcı bir şekilde kolayca ulaşılabilir hale getirilmiş olacaktır.

Tesbit edilen unsurların yerinin gösterilmesi bu formatın ikinci önemli prensibidir. Bu tesbit edilen ve konu başlığı altında verilen her bilgiye kolaylıkla ulaşılsan amaçlamaktadır. Bunun için konunun tesbit edildiği beytin yer aldığı gazel, kasidenin veya diğer şiir birimlerinde bulunduğu yerin bir konudaki bilgiler verildikten sonra onlara eklenmesi gerekmektedir. Daha sonra konu başlıkları altında yer alan bilgilerin tesbit edildikleri şiir biriminin eser içindeki sıraya göre dizilmesi ile herhangi bir konuda bir eserde söylenenler bir sıraya konulmuş olacak ve buradan hareketle istendiğinde bu bilgilerin elde edildiği şiir birimine kolaylıkla ulaşmak mümkün olacaktır.

Yukarıda söylenenlerin daha iyi anlaşılabilmesi için bunun bir gazel üzerinde uygulamasını göstermekte fayda vardır. Burada yapılacak uygulamanın aşamalarını sıralamak daha sonra verilecek örnek üzerinde yapılan uygulamayı takip etmeyi kolaylaştıracaktır. Bugünkü çalışmalar artık tamamen bilgisayar ortamında yapıldığına göre bilgisayarın kolaylaştırıcı fonksiyonlarından yararlanmayı düşünerek bunları şöyle sıralayabiliriz.⁶⁴

1. Metin kurulur ve bu bilgisayar ortamında yazılırken varak, kaside, gazel ve diğer şiir birimlerinin numaralanması her çalışmada yapılmakta olan bir uygulamadır. Burada sadece şiir birimlerinin değil bu şiirlerin beyitlerinin de numaralanmasına ihtiyaç vardır ki bu da çoğunlukla yapılan bir uygulamadır. Eğer metin daha önce bir başkası tarafından kurulup yayınlanmışsa bilgisayarın bize sağladığı kolaylıklardan yararlanmak için, onun da bilgisayarda yazılması bundan sonraki basamaklarda yapılacakları kolaylaştıracaktır.⁶⁵

2. Metnin, özellikle divan çalışmalarının nesre çevrilmesi, bunun en azından bu çalışmayı yapan kişinin metni nasıl anladığını görmemizi sağlayacağı için, bugün daha gerekli görülür bir hale gelmiştir.⁶⁶ Metnin üzerindeki incelemeye başlamadan önce nesre çevrilmesi çalışmayı yürüten için de çok yararlı olacak, şairin şiirinin dünyasını yakından tanınmasını sağlayacak ve dolayısı ile metni incelemesinde daha başarılı olmasına katkıda bulunacaktır.

3. Kurulan metin kopyalanarak çoğaltıldıktan sonra bu kopya üzerinde çalışmaya başlanabilir. Böylece bilgisayarın sağlayacağı kolaylıklardan da yararlanmaya başlanmış olacaktır. Daha önce yapılan bu tür çalışmalar fişleme usulü ile yapılmakta ve her fişe ona kaynaklık eden beyti de yazmak gerekmekte, çoğunlukla bir beyitte birden fazla fişlemeyi gerektiren unsur bulunduğu için de bir beyti her fişle beraber tekrar yazmak gerekmekteydi.

⁶⁴ Bu sıralamadaki numaralar daha sonra örnek olarak gösterilecek gazel üzerindeki aşamalar için de kullanılacaktır.

⁶⁵ Burada bugün için hemen hemen herkes tarafında kullanılan *Microsoft Word* yazılım programının kullanıldığı varsayılmaktadır. Bununla beraber her yazılım programı bu söylenenleri yapmaya uygun olabilir.

⁶⁶ A. Atilla Şentürk. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. XI.

Çalışmanın bilgisayar ortamında yazılması ile bunun önüne geçilmiş bulunacaktır. Kopyalanan bu ikinci metnin üzerinde fişleme çalışmasında yapılanları yapabiliriz. Bunun için fişlenecek beyit ile sonrasındaki arasındaki boşluğu çoğalttıktan sonra fişlemede yapılacak işlemi yapabilecek aşamaya gelmiş olacaktır.

İlk olarak beytin içindeki unsurlar başlıklandırılacak daha sonra da bu unsur hakkında şairin söylediği buna eklenecektir. Başlığın kolaylıkla akla gelebilecek ve bu sahada yaygın olarak bilinen türden seçilmesinde yarar vardır. Başlık beyit dışından bir kelime ile veriliyorsa beyit içindeki karşılığı bu başlıktan sonra parantez içinde verilmelidir. Bu bilgiye kaynaklık teşkil eden gazel, kaside veya diğer şiir biriminin numarası ve beyitin sayısı buraya kaydedilecektir. Böylece bir konudaki şairin söyledikleri divandaki şiirlerin sıralamasına göre dizilmiş olacaktır. Bir unsurla ilgili tesbit tamamlandıktan sonra beyitte veya beyit haricinde ona gönderme yapmayı gerektiren bir öge bulunuyorsa bu işlemler yapılır. Bu göndermelerde de gönderilen konudaki unsurların yeri gösterilmelidir. Burada şairin beyit içerisinde söylediği ve çağrıştırdığı veya sezdirmek istediği her şeyi tesbit etmeye çalışmak gerekmektedir. Bu tür çalışmalarda en çok dikkat edilecek husus budur. Çalışmanın en kritik aşaması burasıdır.

4. Bir eserdeki bütün şiirler beyit beyit bu şekilde tarandıktan sonra sıra bu unsurların birleştirilmesine gelmiş olacaktır. Burada da bilgisayarın kolaylaştırıcı özellikleri bize yardımcı olacaktır. Tarama sonucu elde edilen dosyaya daha sonra ihtiyaç duyulması muhtemel olduğu için metni kopyaladığımız gibi bu dosyanın da kopyası yapılmalı ve bunun üzerinde birleştirme işlemi yapılmalıdır. Bunun için bu dosyadaki beyitler silinecek daha sonra da bilgisayardaki sırala komutu ile buradaki başlıklar sıralanıp ve aynı başlık altında yazılanlar bir araya getirilecektir.

5. Daha sonra aynı başlığa sahip unsurlar tek bir başlık altına alınıp derlenecektir. Bu başlığın yanında varsa onunla ilgili kelimeler yer almalıdır. Ayrıca bu konudan diğer konulara yapılan göndermelere bu konunun sonunda yer verilmelidir. Bu göndermelerde gönderilen konudaki ilgili yerin gösterilmesi bu bilgiye ulaşımı kolaylaştıracaktır.⁶⁷

6. Bu incelemeyi tamamladıktan sonra divan metninin kelime indeksi hazırlanmalıdır. Bu indeks hazırlanırken dört noktanın gözden kaçmaması gerekmektedir. Bunlardan ilki şiirin yapısı gereği bileşik fiilleri oluşturan unsurlar birbirinden ayrılmış olabilirler, dolayısıyla bunların tesbitine dikkat edilmeli ve bunlara bileşik fiilleri meydana getiren unsurların her birinde yer verilmeli ikincisi ise bileşik fiillerde olduğu gibi Farsça tamlamardaki tamlamayı oluşturan bütün kelimelerde yer verilmelidir. Bu bize şairin eserindeki kavramları, kelime kadrosunu ve kelimelerini kullandığını tam olarak yansıtmayı ve şairin kendi şiirinin sözlüğünün hazırlanabilmesi için önemli olduğu kadar ileride hazırlanabilecek bir divan şiiri sözlüğüne zemin teşkil edebileceği için de çok önemlidir. Dolayısı ile bu 'tekrar' kabul edilerek ihmal edilmemelidir. Üçüncü nokta, beyit içindeki atasözü ve deyimlerin gözden kaçmamasına çalışılmalıdır. Son olarak da her ögenin yeri bu kelimelerden sonra gösterilmelidir. Böylece her ögeye kolaylıkla ulaşmak mümkün olacaktır. Metnin indeksi önceki aşamalarda anlatılan inceleme kısmı kadar önem arz etmektedir. Bu aynı zamanda

⁶⁷ Bu incelemeyi, Kumaz'ın *Hayâlî Bey Divânı Tahlili* isimli çalışmasının sonuna eklediği ve ilgili bahiste değinilen, "Hayâlî Bey Divânı'nın Sistematik İndeksi" (s. 628-773) ve "Ahmet Paşa, Necati Bey, Hayâlî Bey ve Nev'î Divanlarındaki Teşbih ve Mecaz Unsurları" ismini verdiği indekse benzer iki indeksin hazırlanması divanın malzemesinin hem tematik hem de şematik olarak görülmesini temin edecektir. Bu iki indeks bir divanın tamamen incelenmesinden sonra şekilleneceği için aşağıda verilecek örnek gazel üzerindeki aşamalara eklenmeyecektir.

şairin şiirinin daha iyi anlaşılması için de önemlidir ve şairin herhangi bir kelimeyi farklı yerlerde nasıl kullandığını görmemizi sağlayacaktır. Diğer yandan ele alınan metnin şairi ile diğer şairlerin şiirlerini karşılaştırmada inceleme kısmında elde edilecek bilgiler kadar bu indeksin de katkısı bulunacak, herhangi bir kelimenin bir şair tarafından nasıl kullanıldığını ve şairlerin birbirlerinden olabilecek etkilenmelerini görmemizi de sağlayacaktır.⁶⁸

7. Son olarak da 5. basamakta tamamlanan "inceleme" içindeki bilgilere ulaşılabilmesi için bu bölümün bir genel indeksinin hazırlanmasına ihtiyaç vardır.⁶⁹

Örnek: Sehâbî Dîvân'ı, Gazel 170

1. Metnin Tesbiti ve Kurulması

		<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>
176	1	<i>Dostlar gönülüm hevâ-yı 'ışka oldu mübtelâ Lâzım oldu şimdi ben bîmâra tebdîl-i hevâ</i>
	2	<i>Âb u âteşdür yirüm hâl-i ruh-ı dil-ber gibi Olalı ol mâh-rûya dîde menzil sîne câ</i>
	3	<i>Vâdî-i hayretde ser-gerdân olan şeydâlara Şu'le-i âhumdur iklim-i fenâya reh-nümâ</i>
	4	<i>Çeşm-i zâhîdden hakikat şûreti mestûrdur Olalı âyînesi âlûde-i gerd-i riyâ</i>
	5	<i>Müjde-i cânân ile aldun Sehâbî cânını Tâze cân bağışladun ben hâke ey bâd-ı şabâ</i>

2. Nesre Çeviri

- 1 Dostlar, gönülüm aşkın hevâsına (tutkusuna) mübtelâ oldu. Ben (gibi) hastaya şimdi tebdîl-i hevâ gerekir.

68 Bu konunun önemi sahanın uzmanlarıncâ çok iyi bilinmekte ve buna dikkat çekilmiş bulunmaktadır. Örneğin, Kut. Günay Kut, "Bir Şairi Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı ve İfade Şekli," s. 172 Üzgör, a.g.e., s. 533.

69 Yukarıda kaydedildiği üzere, burada tasarlanan metod esas olarak doktora tezi olarak hazırladığım *Sehabi Divanı ve Konu İndeksi* isimli çalışmaya dayanmaktadır. Ancak burada kaydedilen aşamalardan bazıları ile tezdeki uygulamanın daha de zenginleştirici olacağı düşünülmüş ve bu sahada çalışanların yararlanabilmesi için buraya eklenmiştir. Yukarıda sıralamadaki 2, 6 ve 7. maddeler tezde yer almamaktadır. Çalışma yayına hazırlanırken bu aşamalar eklenecektir. Sehâbî (ö. 971/1564), Sultan Süleyman tarafından 942/1535 tarihinde Tebriz'den İstanbul'a getirilmiş bir şairdir. Divan'ı *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*'nda (İstanbul, 1947-1967) bulunmamaktadır. Eser Nurosmaniye Kütüphanesi 366/4183 numarada "mükerrer" olarak kayıtlıdır ve İsmail Erünsal tarafından tesbit edilmiştir, "Türk Edebiyatının Arşiv Kaynakları V. X\I. Asır Divan Şairleriyle İlgili Bazı Arşiv Kayıtları", *Türklük Araştırmaları Dergisi* (Amil Çelebioğlu Armağanı), 7 (1993), 256. Eser üzerindeki ilk akademik inceleme Cihan Okuyucu tarafından yapılmıştır, "Sehabi ve Divanı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (1995), s. 163-198.

70 Yukarıda bahsedilen 7. aşamadaki "genel indeks" hazırlama, bilinen bir uygulama olması dolayısıyla yazının boyutlarını şişirmemek için burada uygulanmayacaktır.

- 2 O ay yüzlü (sevgiliye) göz(üm) menzil, gönlüm (de) mekan olalı beri sevgilinin yanağı üzerindeki beni gibi su ve ateş içindeyim.
- 3 Hayret vadisinde başı dönmüş (kendini kaybetmiş) şeydalara fenâ ülkesinin yolunu gösteren âhımın ışığıdır.
- 4 (Gönül) aynasına gösteriş pası bulaşmış olması (dolayısıyla) zâhidin gözünden hakikatin sureti (görüntüsü) gizlenmiştir.
- 5 Ey sabâ rüzgarı, Sehâbî'nin sevgilinin müjdesi ile canını aldın, sanki toprak (gibi ölü olan) bana yeni bir can verdin.

3. İnceleme

1 Dostlar gönlüm hevâ-yı 'ışka oldı mübtelâ
Lâzım oldı şimdi ben bîmâra tebdîl-i hevâ

gönül [âşığın]

"Hevâ-yı 'ışk'a" "mübtelâ"dır, "tebdîl-i hevâ"ya ihtiyacı vardır (g. 1/1).

aşk ['ışk]

"Hevâ"dır ve ona "mübtelâ" olunur ona düşenin "tebdîl-i hevâ"ya ihtiyacı olur (g. 1/1).

hevâ-yı 'ışk bk. aşk (g. 1/1).

ışk bk. aşk

aşk bk. gönül [âşığın] (g. 1/1).

aşka mübtelâ olmak (g. 1/1).

hasta [bîmâr]

Hava değişimine. "tebdîl-i hevâ"ya ihtiyacı vardır (g. 1/1).

bîmâr bk. hasta

tebdîl-i hevâ bk. hasta (g. 1/1).

2 Âb u âteşdür yerüm hâl-i ruḥ-ı dilber gibi
Olalı ol mâh-rûya dîde menzil sine câ

âşık

Ay yüzlü sevgiliye "dîde"si "menzil" ve "sîne"si mekan, "câ" olalı beri "âb ve "âteş" içindedir (g. 1/2). Yani gönlü yanmakta, gözleri yaş dökmektedir.

ben [sevgilinin] [hâl]

"Hâl" yanak, "ruḥ" üstündedir (g. 1/2).

hâl bk. ben

ateş bk. ben [sevgilinin] (g. 1/2).

sevgili bk. ben [sevgilinin] (g. 1/2).

yanak bk. ben [sevgilinin] (g. 1/2).

sevgili [dil-ber, mâh-rû]

"Menzil"i âşığın gözü, "dîde"si ve yeri onun gönlü, "sîne"sidir (g. 1/2).

dîde [âşığın] bk. sevgili (g. 1/2).

göz [âşığın] bk. sevgili (g. 1/2).

mâh-rû bk. sevgili

ay yüzlü bk. sevgili

dilber bk. sevgili

yanak [sevgilinin] [ruḥ]

"Âb" ıdır (g. 1/2). Su gibi parlaktır.

ruh bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

su bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

âb bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

göz [âşığın] [dîde]

Sevgiliye "menzil"dir (g. 1/2).

dîde bk. göz [âşığın]

menzil bk. göz [âşığın] (g. 1/2).

gönül [âşığın] [sîne]

Sevgiliye mekân "câ"dır (g. 1/2).

sevgili bk. gönül [âşığın]

sîne bk. gönül [âşığın]

3 *Vâdî-i hayretde ser-gerdân olan şeydâlara Şu'le-i âhumdur iklîm-i fenâya reh-nümâ*

aşık [şeydâ]

"Vâdî-i hayret"tedir ve "iklîm-i fenâ"yı bulmak için "ser-gerdân"dir (g. 1/3).

şeydâ bk. âşık (g. 1/3).

ser-gerdân bk. âşık (g. 1/3).

vâdî-i hayret bk. âşık (g. 1/3).

hayret [hayret]

Âşıkların kendisinden geçerek "iklîm-i fenâ"ya ulaşmak istedikleri bir "vâdî"dir (g. 1/3).

vâdî-i hayret bk. hayret (g. 1/3).

iklîm-i fenâ bk. hayret (g. 1/3).

fenâ [fenâ]

Âşıkların "vâdî-i hayret"ten geçtikten sonra ulaştıkları bir "iklîm"dir (g. 1/3).

iklîm-i fenâ bk. fenâ (g. 1/3).

âh [âşığın]

"Hayret" "vâdî"sinde yolunu kaybetmiş olan aşıklara onun ışığı, "şu'le"si yol gösterici. "reh-nümâ"dır (g. 1/3).

şu'le bk. âh [âşığın] (g. 1/3).

âşık bk. âh [âşığın] (g. 1/3).

4 *Çeşm-i zâhiden hakikat şûreti mestûrdur Olalı âyînesi âlûde-i gerd-i riyâ*

zâhid

Gönül gözüne gösteriş pası, "gerd-i riyâ" bulaşmıştır, bu sebeple gözü "hakikat"i göremez (g. 1/4). Riyâkârdır.

riyâ bk. zâhid (g. 1/4).

hakikat bk. zâhid (g. 1/4).

gönül [âyîne]

Bir ayna, "âyîne"dir, gösteriş tozları, "gerd-i riyâ" ona bulaşırsa (riyâkârlık duygusu onda bulunursa) "hakikat"i göstermez olur (g. 1/4).

ayna bk. gönül (g. 1/4).

riyâ bk. gönül (g. 1/4).

hakikat bk. gönül (g. 1/4).

hakikat

"Riyâ"ya bulaşanlara görünmez (g. 1/4).

riyâ bk. hakikat (g. 1/4).

ayna [âyîne]

Toz, "gerd" onda bir şey görünmesini engeller (g. 1/4).

görüntü bk. ayna (g. 1/4).

5 Müjde-i cânân ile alduñ Sehâbî cânını

Tâze cân bağışladıñ ben hâke ey bâd-ı şabâ

sabâ rüzgarı [bâd-ı şabâ]

"Müjde-i cânân"ı getirir, böylece âşıka "tâze cân" bağışlar (g. 1/5).

tâze cân bk. sabâ rüzgarı (g. 1/5).

müjde-i cânân bk. sabâ rüzgarı (g. 1/5).

bâd-ı şabâ bk. sabâ rüzgarı

âşık bk. sabâ rüzgarı (g. 1/5).

âşık

Sevgilinin hasreti ile toprak (hâk) gibi cansız, ölü haldedir ve "şabâ" rüzgarının sevgiliden getirdiği haber ile kendisine "tâze cân" gelir (g. 1/5).

toprak bk. âşık (g. 1/5).

sabâ bk. âşık (g. 1/5).

tâze cân bk. âşık (g. 1/5).

toprak [hâk]

Beyitte cansız, ölü gibi olmayı sembolize etmektedir (g. 1/5).

hâk bk. toprak

ölü bk. toprak (g. 1/5).

4. Alfabetik Derleme⁷¹

âb bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

âşık

Ay yüzlü sevgiliye gözü, "dîde"si "menzil" ve "sîne"si mekan, "câ" olalı beri "âb ve "âteş" içindedir (g. 1/2). Yani gönlü yanmakta, gözleri yaş dökmektedir.

âşık

Sevgilinin hasreti ile toprak (hâk) gibi cansız, ölü haldedir ve "şabâ" rüzgarının sevgiliden getirdiği haber ile kendisine "tâze cân" gelir (g. 1/5).

âşık [şeydâ]

"Vâdî-i hayret"tedir ve "iklîm-i fenâ"yı bulmak için "ser-gerdân"dır (g. 1/3).

⁷¹ Bu aşama metodun basamak basamak anlatımını kolaylaştırmak için ayrı bir aşama olarak sıraya alındı. Tez veya yayın hazırlanırken bu aşamanın dışarı bırakılması gerekir çünkü bir sonraki aşamada buradaki bilgiler gerekli birleştirmeler yapılarak son halini almış olacaktır.

âşık bk. âh [âşığın] (g. 1/3).

âşık bk. sabâ rüzgarı (g. 1/5).

aşk [‘ışk]

"Hevâ"dır ve ona "mübtelâ" olunur ona düşenin "tebdil-i hevâ"ya ihtiyacı olur (g. 1/1).

aşk bk. gönül [âşığın] (g. 1/1).

aşka mübtelâ olmak (g. 1/1).

âh [âşığın]

"Hayret" "vâdî"sinde yolunu kaybetmiş olan aşıklara onun ışığı, "şu'le"si yol gösterici, "reh-nümâ"dır (g. 1/3).

ateş bk. ben [sevgilinin] (g. 1/2).

ay yüzlü bk. sevgili

âyîne bk. ayna

ayna [âyîne]

Toz, "gerd" onda bir şey görünmesini engeller (g. 1/4).

ayna bk. gönül (g. 1/4).

bâd-ı sabâ bk. sabâ rüzgarı

ben [sevgilinin] [hâl]

"Hâl" yanak, "ruh" üstündedir (g. 1/2).

bîmâr bk. hasta

dîde [âşığın] bk. sevgili (g. 1/2).

dîde bk. göz [âşığın]

dilber bk. sevgili

fenâ [fenâ]

Âşıkların "vâdî-i hayret"ten geçtikten sonra ulaştıkları bir "iklîm"dir (g. 1/3).

gönül [âyîne]

Bir ayna, "âyîne"dir, gösteriş tozları, "gerd-i riyâ" ona bulaşırsa (riyâkârlık duygusu) onda bulunursa "hakikat"i göstermez olur (g. 1/4).

gönül [âşığın]

"Hevâ-yı 'ışk'a" "mübtelâ"dır, "tebdil-i hevâ"ya ihtiyacı vardır (g. 1/1).

gönül [âşığın] [sîne]

Sevgiliye mekân "câ"dır (g. 1/2).

görüntü bk. ayna (g. 1/4).

göz [âşığın] bk. sevgili (g. 1/2).

göz [âşığın] [dîde]

Sevgiliye "menzil"dir (g. 1/2).

hâk bk. toprak

hakikat

"Riyâ"ya bulaşanlara görünmez (g. 1/4).

hakikat bk. gönül (g. 1/4).

hakikat bk. zâhid (g. 1/4).

hâl bk. ben

hasta [bîmâr]

Hava değişimine, "tebdil-i hevâ"ya ihtiyacı vardır (g. 1/1).

hayret [ḥayret]

Âşıkların kendisinden geçerek "iklîm-i fenâ"ya ulaşmak istedikleri bir "vâdî"dir (g. 1/3).

hevâ-yı 'ışk bk. aşk (g. 1/1).

ışk bk. aşk

iklîm-i fenâ bk. fenâ (g. 1/3).

iklîm-i fenâ bk. hayret (g. 1/3).

mâh-rû bk. sevgili

menzil bk. göz [âşığın] (g. 1/2).

müjde-i cânân bk. sabâ rüzgarı (g. 1/5).

ölü bk. toprak (g. 1/5).

riyâ bk. gönül (g. 1/4).

riyâ bk. hakikat (g. 1/4).

riyâ bk. zâhid (g. 1/4).

ruh bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

sabâ bk. âşık (g. 1/5).

sabâ rüzgarı [bâd-ı şabâ]

"Müjde-i cânân"ı getirir, böylece âşıka "tâze cân" bağışlar (g. 1/5).

ser-gerdân bk. âşık (g. 1/3).

sevgili [dil-ber, mâh-rû]

"Menzil"i âşığın gözü, "dîde"si ve yeri onun gönlü, "sîne"sidir (g. 1/2).

sevgili bk. ben [sevgilinin] (g. 1/2).

sevgili bk. gönül [âşığın] (g. 1/2).

sîne bk. gönül [âşığın] (g. 1/2).

su bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

şeydâ bk. âşık (g. 1/3).

şu'le bk. âh [âşığın] (g. 1/3).

tâze cân bk. âşık (g. 1/5).

tâze cân bk. sabâ rüzgarı (g. 1/5).

tebdîl-i hevâ bk. hasta (g. 1/1).

toprak [ḥâk]

Beyitte cansız, ölü gibi olmayı sembolize etmektedir (g. 1/5).

toprak bk. âşık (g. 1/5).

vâdî-i hayret bk. âşık (g. 1/3).

vâdî-i hayret bk. hayret (g. 1/3).

yanak bk. ben [sevgilinin] (g. 1/2).

yanak [sevgilinin] [ruḥ]

"Âb" ıdır (g. 1/2). Su gibi parlaktır.

zâhid

Gönül gözüne gösteriş pası "gerd-i riyâ" bulaşmıştır ve bu sebeble gözü "hakikat"i göremez (g. 1/4). Riyâkârdır.

5. Konuların Derlenmesi

âb bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

âşık [‘âşık, şeydâ]

- Ay yüzlü sevgiliye gözü, "dîde"si "menzil" ve "sîne"si mekan, "câ" olalı beri "âb ve "âteş" içindedir (g. 1/2). Yani gönlü yanmakta; gözleri yaş dökmektedir.
- Sevgilinin hasrati ile toprak (hâk) gibi cansız, ölü haldedir ve "şabâ" rüzgarının sevgiliden getirdiği haber ile kendisine "taze cân" gelir (g. 1/5).
- "Vâdî-i hayret"tedir ve "iklîm-i fenâ"yı bulmak için "ser-gerdân"dır (g. 1/3). •
Konuyla ilgili olarak bk. âh [âşığın] (g. 1/3), sabâ rüzgarı (g. 1/5).

aşk [‘ışk]

- "Hevâ"dır ve ona "mübtelâ" olunur ona düşenin "tebdîl-i hevâ"ya ihtiyacı olur (g. 1/1).
- Konuyla ilgili olarak bk. gönül [âşığın] (g. 1/1).

aşka mübtelâ olmak (g. 1/1).

âh [âşığın]

- "Hayret" "vâdî"sinde yolunu kaybetmiş olan aşıklara onun ışığı, "şu'le"si yol gösterici, "reh-nümâ"dır (g. 1/3).

ateş bk. ben [sevgilinin] (g. 1/2).

ay yüzlü bk. sevgili

âyîne bk. ayna

ayna [âyîne]

- Toz, "gerd" onda bir şey görünmesini engeller (g. 1/4).
- Konuyla ilgili olarak bk. bk. gönül (g. 1/4).

bâd-ı sabâ bk. sabâ rüzgarı

ben [sevgilinin] [hâl]

- "Hâl" yanak. "ruh" üstündedir (g. 1/2).

bîmâr bk. hasta

dîde [âşığın] bk. sevgili (g. 1/2).

dîde bk. göz [âşığın]

dilber bk. sevgili

fenâ [fenâ]

- Âşıkların "vâdî-i hayret"ten geçtikten sonra ulaştıkları bir "iklîm"dir (g. 1/3).

gönül [âyîne]

- Bir ayna, "âyîne"dir, gösteriş tozları, "gerd-i riyâ" ona bulaşırsa (riyâkârlık duygusu) onda bulunursa "hakîkat"i göstermez olur (g. 1/4).

gönül [âşığın] [gönül, sîne]

- "Hevâ-yı 'ışk'a" "mübtelâ"dır, "tebdîl-i hevâ"ya ihtiyacı vardır (g. 1/1).
Sevgiliye mekân "câ"dır (g. 1/2).

görüntü bk. ayna (g. 1/4).

göz [âşığın] bk. sevgili (g. 1/2).

göz [âşığın] [dîde]

- Sevgiliye "menzil"dir (g. 1/2).
- Konuyla ilgili olarak bk. sevgili (g. 1/2).

hâk bk. toprak

hakikat [hâkikat]

- "Riyâ"ya bulaşanlara görünmez (g. 1/4).
- Konuyla ilgili olarak bk. gönül (g. 1/4), zâhid (g. 1/4).

hâl bk. ben

hasta [bîmâr]

Hava değişimine, "tebdîl-i hevâ"ya ihtiyacı vardır (g. 1/1).

hayret [hâyet]

- Âşıkların kendisinden geçerek "iklîm-i fenâ"ya ulaşmak istedikleri bir "vâdî"dir (g. 1/3).

hevâ-yı 'ışk bk. aşk (g. 1/1).

ışk bk. aşk

iklîm-i fenâ bk. fenâ (g. 1/3), hayret (g. 1/3).

mâh-rû bk. sevgili

menzil bk. göz [âşığın] (g. 1/2).

müjde-i cânân bk. sabâ rüzgarı (g. 1/5).

ölü bk. toprak (g. 1/5).

riyâ bk. gönül (g. 1/4), hakikat (g. 1/4), zâhid (g. 1/4).

ruh bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

sabâ rüzgarı [bâd-ı şabâ]

- "Müjde-i cânân"ı getirir, böylece âşık "tâze cân" bağışlar (g. 1/5).
- Konuyla ilgili olarak bk. âşık (g. 1/5).

ser-gerdân bk. âşık (g. 1/3).

sevgili [dil-ber, mâh-rû]

- "Menzil"i âşığın gözü, "dîde"si ve yeri onun gönlü, "sîne"sidir (g. 1/2).
- Konuyla ilgili olarak bk. ben (hâl) (g. 1/2), gönül [âşığın] (g. 1/2).

sîne bk. gönül [âşığın]

su bk. yanak [sevgilinin] (g. 1/2).

şeydâ bk. âşık (g. 1/3).

şu'le bk. âh [âşığın] (g. 1/3).

tâze cân bk. âşık (g. 1/5) sabâ rüzgarı (g. 1/5).

tebdîl-i hevâ bk. hasta (g. 1/1).

toprak [hâk]

- Beyitte cansız, ölü gibi olmayı sembolize etmektedir (g. 1/5).
- Konuyla ilgili olarak bk. âşık (g. 1/5).

vâdî-i hayret bk. âşık (g. 1/3) hayret (g. 1/3).

yanak [sevgilinin] [ruḥ]

- "Âb" hıdır (g. 1/2). Su gibi parlaktır.
- Konuyla ilgili olarak bk. ben [sevgilinin] (g. 1/2).

zâhid

- Gönül gözüne gösteriş pası "gerd-i riyâ" bulaşmıştır ve bu sebeble gözü "hakikat"i göremez (g. 1/4). Riyâkârdır.

6. Metnin İndeksi

âb	âb u âteş (g. 1/2).	hevâ	hevâ-yı 'ışk (g. 1/1). tebdîl-i hevâ (g. 1/1).
âh	şu'le-i âh (g. 1/3).	ışk	hevâ-yı 'ışk (g. 1/1).
al-	cânını al- (g. 1/5).	iklîm	iklîm-i fenâ (g. 1/3).
âlûde	âlûde-i gerd-i riyâ (g. 1/4).	ile	ile (g. 1/5).
âteş	âb u âteş (g. 1/2).	mâh	mâh-rûy (g. 1/2).
âyine	âyine (g. 1/4).	menzil	menzil ol- (g. 1/2).
bâd	bâd-ı sabâ (g. 1/5).	mestûr	mestûr (g. 1/4).
bağışla-	cân bağışla- (g. 1/5).	mübtelâ	mübtelâ ol-(g. 1/1).
ben (1. tekil şahıs zamiri)	(g. 1/1, 5).	müjde	müjde-i cânân (g. 1/5).
bîmâr	bîmâr (g. 1/1).	ol (3. tekil şahıs zamiri)	ol (g. 1/2).
câ	câ ol- (g. 1/2).	ol-	âlûde-i gerd-i riyâ ol- (g. 1/4). lâzım ol- (g. 1/1). menzil ol- (g. 1/2). mübtelâ ol- (g. 1/1). ser-gerdân ol- (g. 1/3).
cân	cânını al- (g. 1/5).	reh-nümâ	reh-nümâ (g. 1/3).
cânân	tâze cân bağışla- (g. 1/5)	riyâ	âlûde-i gerd-i riyâ ol- (g. 1/4).
çeşm	müjde-i cânân (g. 1/5).	rûy	mâh-rûy (g. 1/2).
dîde	çeşm-i zâhid (g. 1/4).	ruḥ	hâl-i ruh-ı dil-ber (g. 1/2).
dîde	dîde (g. 1/2).	ser-gerdân	ser-gerdân ol- (g. 1/3).
dil-ber	hâl-i ruh-ı dil-ber (g. 1/2).	Şehâbî	Şehâbî (g. 1/5).
dost	dost(g. 1/1).	sîne	sîne (g. 1/2).
ey	ey (g. 1/5).	sûret	hahikat sûreti.(g. 1/4).
fenâ	iklîm-i fenâ (g. 1/3).	şeydâ	şeydâ (g. 1/3).
gerd	âlûde-i gerd-i riyâ ol- (g. 1/4).	şimdi	şimdi(g. 1/1).
gibi	gibi (g. 1/2).	şu'le	şu'le-i âh (g. 1/3).
gönül	gönlüm (g. 1/1).	tâze	tâze cân (g. 1/5).
hâk	hâk (g. 1/5).	tebdîl	tebdîl-i hevâ (g. 1/1).
hakikat	hakikat sûreti (g. 1/4).		
hâl	hâl-i ruh-ı dil-ber (g. 1/2).		
hayret.	vâdî-i hayret (g. 1/3).		

u (ve)	âb u âteş (g. 1/2).	yir [yer]	yir (g. 1/2).
vâdî	vâdî-i hayret (g. 1/3).	zâhid	çeşm-i zâhid (g. 1/4).

Burada Sehâbî Dîvân'ının tamamın taranması sonunda bir konu hakkında elde edilen toplu sonucu bir örnek üzerinde göstermek bu tarz bir tarama ile elde edilebilecek sonuçları daha iyi görmemizi sağlayacaktır. Örnek olarak divan şiirinde ve kültürümüzde sık görülen bir unsur olan âb-ı hayatla ilgili bilgileri burada verilebilir:

âb-ı hayât

[âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, hayvân şuyı, hayvân zülâli, zülâl-i çeşme-i hayvân]

- Sevgilinin dudağına kıyasla öldürücü bir zehir gibi acıdır (g. 12/4).
- Âşığın âb-ı hâyâtı "gam beyâbânı"dır (g. 16/4).
- Hızır onu içmiştir (g. 16/4).
- Aşk için ölmekle bulunur (g. 17/4).
- Aşk derdi ile çölde dolaşan âşık için "çeşme-i hayvân" serâptır (g. 18/2).
- Sevgilinin dudağına kıyasla tuzlu bir su mesâbesindedir, onu sevgilinin dudağına benzetmek, tatlı bir içeceği tuzlu bir suya benzetmek gibidir (g. 43/7).
- Âşıklar için içki kadar bile değerli değildir, âşıklar içkiyi onunla değışmezler (g. 92/4).
- Onu içen hayat bulur, canlı, "zinde" kalır (g. 120/1).
- Parlaklıkta, "şafâ"da kendisini sevgilinin yüzüne "beñzet"diği için "şabâ" onu "zindâna" "şal"mıştır (g. 324/1). Suyun parlaklığı ile yüzün parlaklığı arasındaki benzerlikten hareketle şair bu tasavvuru yapıyor. Onun zindana gönderildiğini söylemesinin sebebi Hızır'ın onu karanlıklar ülkesinde bulduğunun söylenmesindedir. Burada parlak yüzün yanındaki siyah renkli saç da çağnştırılıyor.
- [Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. âşık (92/4, 206/4), dudak [sevgilinin] (54/3, 324/3), hatt [sevgilinin] (g. 360/2), Hızır (g. 16/4, g. 360/2), kadeh (g. 294/1), konuşma [sevgilinin] (g. 183/1), mum (g. 186/5), serâp (g. 16/4, g. 18/2), toprak [sevgilinin yolunun] (g. 168/4)]

Böyle bir taramanın sonuçları hakkında daha önce bu bölümün başında söylenilenlere eklenebilecek hususlar da bulunmaktadır. Elde edilecek sonuç bir çok farklı amaçlı çalışmada kullanılabilir bir nevi, bilgisayar terimiyle ifade edersek, bir "data" özelliğine sahiptir ve bir eserde hangi konuda ne söylendiğini pratik olarak bulmaya imkanı sağlamaktadır. Dolayısı ile böyle bir taramadan sonra her araştırmacının kendi ilgilendiği bir konuda bilgi toplamak için metni taramasına gerek kalmayacaktır.

Şairin hangi konuda ne söylediğini kendi ifade edişini de yansıtır bir şekilde önümüzde görmekle onun herhangi bir konuda söylediklerini bir bütün halinde görme ve yorumlama imkanı elde edilecektir. Bir şâirin eserini kıymetli kılan unsurlardan birisi, belki de en

önemlisi, onun temas ettiği konuların, his ve hayal dünyasının genişliğidir ki bu aynı zamanda onun ufkunun sınırlarını da gösterir. Bunu tesbit etmenin en kolay usullerinden birisi de bu tür çalışmalardır ve tesbit edilecek başlıkların sayısı ve burada söylediklerinin zenginliği bunun göstergelerinden birisi olacaktır.

Bu metodla yapılacak incelemelerin en önemli bir diğer katkısı mukayeseli çalışmalara zemin teşkil edebilme özelliğine sahip olmasıdır. Farzedelim ki divan şiirinin öne çıkan 10 şairinin divanı bu formatla taranmış ve sonuçları önümüzde hazır bulunsun. Böyle bir durumda herşeyden önce "ortak malzeme" ismi verdiğimiz unsurları toplu halde görme ve bunların her bir şairce nasıl kullanıldığını, şahsi tasarruflarını, orijinalitesini karşılaştırma imkanını elde edeceğiz. Ayrıca bu bize kimin kimden etkilendiği konusunda bir karar verebilmek için de sağlam bir zemin sağlamış olacaktır. Divan şiiri için çok söylenen "Fars taklitçiliği" konusunu da ilmi bir şekilde aydınlatılabilmek için önümüzde bu tür çalışmaların mevcut olmasına ihtiyaç vardır. Bu noktayı da bizim şairlerimizin en çok etkilendiğinden bahsedilen Fars edebiyatındaki şairlerin eserlerinin bu metodla taranması ve elde edilen sonuçların bizim şairlerin eserleriyle karşılaştırılmasıyla aydınlatmak mümkün olabilecektir.

Yukarıda bahsedildiği üzere Klasik Türk Edebiyatı, Türk kültür tarihi için büyük bir öneme haizdir. Bu edebiyatı oluşturan eserlerdeki kültürel unsurların tesbitinde bu metodla hazırlanacak çalışmaların önemli katkısı olacaktır. Burada benim için ilginç bir tesadüfün içerdiği bir örnekte burada bahsetmek isterim. Bir beyitte Sehâbî cellatların sarhoş olanlarının merhametsiz olduğunu söylüyordu ve bu ifadeden eskiden cellatlara idam işlemini yerine getirmelerinde tereddüt etmemeleri için içki içirme gibi bir adetin olduğu anlaşılıyordu. Ancak buna dair kaynaklarda, belki de İslamiyetin içkiyi yasak etmiş olması dolayı böyle bir uygulamaya son verildiği için, bir bilgi aktarılmıyordu.⁷² Tezimi tamamlamakta olduğum 1998 yılı Temmuz ayı içindeki BBC radyosunun bir programında Hindistan'da yüzyıllardır cellatlığın babadan oğula geçtiği bir aile tanıtılıyordu. Burada bu görevi yakın zamana kadar yürüten bir aile ferdi görevi yerine getirmeden önce adet olarak içki içtiklerinden bahsetmekteydi. Bu bana hemen Sehâbî'nin beytini hatırlattı ve Osmanlı veya diğer müslüman Türk devletlerinde, böyle bir uygulamaya son verilmiş olsa bile, bunun daha eskiden var olabileceğini düşündürdü.⁷³ Bu da gösteriyorki divan şiiri sadece şairlerin renkli duygu ve düşüncelerini değil geçmişe ait bir çok unsuru da içinde gizlemekte ve bizim bunları titizlikle araştırıp bulmamız gerekmektedir.

Metnin yukarıda bahsedilen formattaki indeksi ise şairin kelime kadrosunu ve dilinin ne derece zengin olduğunu yansıtmaya yönüyle onun sanatı hakkında verilecek yargıya zemin teşkil edecektir. Ayrıca bir şairin sözlüğünün yapılmadan önce bu tür bir indeksin hazırlanmasına ihtiyaç vardır. Bu tür indeksler sadece bir şairin sözlüğüne değil divan şiirinin

⁷² Bu konuda bk. Mehmet İpşirli, "cellât," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, s. 270-271.

⁷³ Bahsedilen beyit şudur:

Çeğm-i mestûn̄ danımı dökdi baña raΩm itmedi

Kimseye raΩm eylemezmiş vâΔı'â cellâd-ı mest (g. 38/2).

Tezde buna dayanarak çıkarılan konu ve bilgi şöyledir: *cellâd* (cellâd)

• Sarhoş cellâd. "cellâd-ı mest" kimseye acıma (g. 38/2). Beytin muhtevassından cellatların görevlerini yapmadan önce kendilerinde bir acıma ve dolayısıyla görevlerini yapmada bir tereddüt olmaması için içki içtikleri veya içirildikleri anlaşılmaktadır.

toplu sözlüğüne ve Türkçe'nin tarihi sözlüğünün hazırlanmasına da katkı sağlayacaktır. Eserlerimizin bu tür indeksleri olmadan hazırlanacak bir tarihi Türkçe sözlüğün bir çok dil unsurunu dışarıda bırakması kaçınılmazdır.⁷⁴

⁷⁴ Bu metodla yapılan bir çalışmaya, yapılan incelemeyi tam olarak yansıtmak bir isim bulma da bir sorundur. Kendi çalışmama *Sehabi Divanı ve Konu İndeksi* adını vermekle beraber bunun yapılan incelemeyi tam ve istenilen ölçüde yansıtmadığını düşünüyorum. Buradaki "konu indeksi" ismi yerine "duygu ve düşünce atlası" ismi de kullanılabilir.